

BIBLIOGRAFIA

Bulletin de Géographie historique et descriptive (1911). París.

VIDIER, August, *La mappemonde de Théodulfe et la mappemonde de Ripoll (ixe.xie siècle)* (pp. 285-313 i un gravat). — Sens dubte, per culpa de la guerra no hem tingut coneixement fins ara d'aquesta memòria. Per això, malgrat la data que porta, ens en ocupem en aquest BUTLLETÍ. En Beer (*Die Handschriften des Klosters Santa Maria de Ripoll*, II) i En Pijoan, havien cridat l'atenció sobre el ms. Reg. 123 del Vaticà, demostrant el seu origen ripollenc, i els editors dels *Monumenta Germaniae* i el P. Albanés han estudiat i publicat, com és sabut, els *Annales* que conté referents a Ripoll i a Sant Victor de Marsella. Ara M. Vidier s'ha fixat en el *Mappa mundi juxta quorundam descriptiones* (ff. 143 v.-144 r.), donant-ne el facsimil acompanyat d'una transcripció comentada del text. Passa després a l'estudi de les fonts d'aquest notable monument de la cartografia de l'època romànica, el qual per uns versos que conté del poema de Teodulf d'Orleans sobre la *Pictura in qua erat imago terrae*, sembla indicar que és una còpia del planisferi que decorava el palau del bisbe d'Orleans, antic abat de Saint-Benoît-sur-Loire. M. Vidier estudia, amb extraordinària agudeses crítica, els camins per on pogué arribar a Catalunya en el segle XI el manuscrit orleanès que degué ésser el model del Reg. 123. N'hi hauria prou amb recordar les relacions entre Gauzlin, abat també de Saint-Benoît-sur-Loire, i Oliva, abat de Ripoll, i el viatge de Joan de Ripoll i un altre company seu a aquell monestir, però cenyint més de prop la qüestió, l'autor descobreix en el manuscrit ripollès una cronologia dels reis francs, de la qual es troba la font en textos d'Orleans i de Sens, que semblen remuntar a una compilació il·lustrada amb miniatures de les constel·lacions (igual que el *Reginensis*), d'origen orleanès, i datada cap a l'any 810, i, per tant, contemporània de Teodulf. Aquest manuscrit contindria el mapamundi que únicament ens ha conservat l'antic còdex ripollenc, avui al Vaticà. Vegi's com resulta eixamplat el radi d'acció cultural del *nobile coenobium* català, rel·ligat per l'intercanvi de manuscrits amb les diòcesis de Teodulf, el gran lletrat de la cort de Carlemany, i Llop de Ferrières, el primer bibliòfil del segle IX. — R.

Museum. Revista mensual de arte español. Barcelona, VI (1920).

DOMÍNGUEZ BORDONA, J., *Libros miniados en Aviñón para D. Juan Fernández de Heredia* (pp. 319-327; 7 il·lustracions). — La biblioteca del Mestre Herèdia, el savi

amic de Joan I, era famosa en el seu temps i sovint ha estat citat l'elogi que de la seva secció històrica en féu Coluccio Salutati. En vida d'ell, i probablement també després, en passaren molts llibres a la biblioteca dels reis d'Aragó. En morir el rei Martí, s'escampà la seva llibreria. El Marquès de Santillana n'adquirí alguns volums, potser durant la seva estada a Catalunya en la seva juvenesa, i, entre ells, probablement, els còdexs de l'Herèdia i bona part dels que després formaren la llibreria Guadalajara, reconstruïda per M. Schiff.

En aquest article s'al·ludeix als següents manuscrits : *Flor de las historias* (Escorial), Plutarc, *Vidas paralelas* (París), Cartulari de Sant Joan (Arxiu Històric Nacional), Orosi (Corpus Christi de València segons Pérez Bayer), i sobretot als 10131 (*Libro de los emperadores*), 10133 (*Crónica de España*), 10134 (*Grant Coronica de Espanya*) i 10134 bis, (*Coronica de los Conquistadores*) de la Nacional de Madrid. Aquests últims són manuscrits copiats i il·lustrats a Avinyó a les darreries del segle XIVe Els calígrafs firmants de les subscripcions són Fernando de Medina (*Flor de las historias*), Alvar Pérez de Sevilla (ms. 10133) i Bernat de Jaca (ms. 10131). No es menciona el nom dels miniaturistes, però l'autor llença la idea que un d'ells podria ésser Sancho Gontier, artista espanyol que treballava a Avinyó. (Recordem el Bernat Gonter que a les primeries del segle XIVe il·luminava llibres per als reis d'Aragó, citat per Rubió i Lluch en sos *Documents*.)

No ens atrevim a opinar en una qüestió d'història de l'art, si bé ens sembla que els arguments no són presentats en forma prou convincent. Sigui qui sigui l'autor, els seus retrats del Mestre Herèdia són d'una vida i un realisme impressionants. Hauria estat útil de comparar-los amb la magnífica estàtua jaient del sepulcre de Casp (cf. Rubió i Lluch, *La Grecia catalana des de 1377 a 1379* en l'*Anuari de l'Institut*, vol. VI). — R.

A. RUBIÓ I LLUCH, *Documents per l'història de la cultura catalana mig-aval*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1908-1921. Dos vols.

Dels molts aspectes que ofereix l'abundosa i sorprenent informació documental d'aquesta obra, no ens és permès de fer-ne un comentari escaient. Ens reduïm, doncs, a resumir els detalls que hi hem espigolat sobre el comerç i la transcripció de llibres a la Corona d'Aragó en el segle XIVe i primers anys del XVe

Llibreters :

Si prescindim dels *stationarii* de Lleida, dels *Documents* no es dedueix que fins a les darreries del segle XIVe hi hagués una veritable organització del comerç de llibreria a Barcelona o València. Quasi sempre veiem els reis o llurs empleats en relació directa amb copistes, il·luminadors i relligadors. Ordinàriament no compren llibres fets, sinó que n'encarreguen transcripcions a gust seu, i els diversos pagaments ens fan assistir a tots els detalls d'execució d'aquelles (vol. I, p. 91), des de la compra dels pergamins fins a la dels tancadors per a la relligadura. Altres vegades, i aquest és el cas més freqüent, compren els llibres als particulars que els posseïen.

Jà és sabut que a Catalunya, en el segle XIVe, els jueus solen tenir botiga de quaderns i llibres en blanc per a ésser escrits i que ells surten també sovint com a *ligadors de llibres*. És natural que de vegades actuessin també de venedors de llibres complets.

En 1374 en trobem un que ven, com a corredor de llibres, un breviarí (II, p. 176). Un altre corredor de llibres, cristià, surt en 1407 (II, p. 369). Amb el nom de venedors de llibres sols apareixen en la col·lecció En Bertran Ramon, a Barcelona, l'any 1395 (II, p. 345), i En Joan d'Albis, a València, en 1396 (I, p. 388).

Les demandes a l'estranger són fetes moltes vegades per mediació dels prínceps del país, de manera que tampoc tenim gaires notícies dels llibreters que podien executar-les. Una sola vegada, l'any 1315, es parla d'un llibreter italià a Nàpols, al qual Jaume II volia comprar un Titus Livi (I, LVII). Totes les altres mencions de llibreters estrangers es refereixen a França. Avinyó es veu que era el centre de venda de llibres litúrgics, cosa natural trobant-s'hi la cort del papa; allí se'n fan comprar el rei Pere i l'infant Martí en 1350 i 1386 (I, CXLVI i CCCLXXX). En 1398 el rei Martí havia rebut també d'Avinyó un Vicens de Beauvais en quaderns (I, CCCCLII). Cinc vegades es parla taxativament de compres de llibres a París, ciutat que durant tota la catorzena centúria en fou el gran centre, celebrat amb enyorança des del seu exili anglès per Ricard de Bury. El rei Jaume II en 1311 (II, XXVII) hi comprà un llibre per mitjà de fra Tomàs Olzina. Pere III en 1361 i 1370 aprofitava l'estada a París dels seus confidents Francesc de Perellós y Berenguer d'Abella per a comprar-hi cròniques (I, CC i CCXXXVII). Del rei Joan no en tenim testimonis perquè els seus parents bibliòfils a la cort francesa devien abastar-lo dels llibres que volia; però el rei Martí torna a cercar-ne, en 1399 (I, CCCLVII), pagant-hi a gran preu la monumental glosa sobre la Bíblia de fra Nicolau de Lira i autoritzant, en 1407 (II, CDIX), al mercader Gaspar Moles per a despendre fins a 300 escuts d'or en llibres, sense que malauradament se n'hagi conservat la llista. Qui sap si era també a París on un altre mercader (II, CCCLXVII) havia d'adquirir-li un lot de llibres, el cost dels quals no devia ésser petit quan el rei pregava al comerciant que en bestregués l'import.

Copistes i il·luminadors:

Poques notícies tenim de copistes abans del regnat de Pere III, essent l'última meitat del segle XIV, i sobretot el regnat del rei Martí, l'època en la qual la col·lecció n'és més abundosa. En el regnat d'Alfons II trobem En Berenguer Fullit, qui en 1287 transcrivé la Bíblia Catalana den Montjuich (I, pp. 7-8), i en 1302 en copiava una altra per a Jaume II (II, XVIII). Per encàrrec del mateix rei treballaren Joan Alfons, *scriptor librorum* (II, p. 16); el templer fra Jaume de Garrigans, copista i il·luminador alhora (id., id.); Bernat Fareix, vingut expressament de Vilafranca de Conflent per a transcriure uns llibres del rei (II, p. 15), i el notari públic de Saragossa Joan de Prohomen (I, XLV, LXVII). Com a il·luminadors trobem En Gil Pou d'Osca en 1291 (I, XI), Pere de Salinas (II, p. 69, nota), el famós Ferrer Bassa i, diverses vegades, des de 1313 a 1316, mestre Bernat Gonter, pintor i il·luminador de llibres igual que l'anterior, qui, entre altres obres, «historia» una Bíblia (II, p. 24).

De dirigir i vigilar la transcripció de llibres litúrgics solien cuidar els clergues de la capella reial, i d'això en tenim proves des de 1301 (I, XXII) fins a 1407 (I, DV). I tal vegada perquè estaven en relació amb escriptors d'ofici se'ls encomanava alguna volta que curessin de fer copiar llibres profans, tal com veiem que Domingo Gil d'Arenós, capellà del rei, féu amb un *Lançolot* i un llibre francès de *gestes* en 1339 i 1343, respectivament (I, CV i CXIV).

Pere III es valgué, principalment, per a fer copiar els seus llibres, d'empleats de la cancelleria reial, com eren Gil de Castiello (1352), Joan de Barbastre (1370-86), Guillem Perinyó (1375), Berenguer Veray (1377), Francesc Pereta (1383). Alguns d'ells degueren constituir l'oficina de copistes que el rei organitzà en 1373 ab *certs escrivans* que li feien trasllats dels llibres que necessitava (I, cclix). Però ja des de molt abans hi havia escriptors de *letra rodona* adscrits a la casa reial: tals foren Vidal Prader (1357-58), adscrit a la de la reina, i Baruhí de Roys (1371), de la del rei.

Moltes còpies, encara que no fossin sempre de llibres litúrgics, les encarregava a clergues, com foren Mestre Joan Batet, Miquel Navarro de Valencia, Pere de Moros de Tortosa i Bernat Colom. Son fill Martí ja veurem que els utilitzà encara més sovint. Al costat dels escriptors empleats de la casa reial i dels clergues hi ha els professionals seglars, i és digne d'atenció que siguin de Perpinyà tots els mencionats en la col·lecció en aquest regnat, com són Mestre Ramon, Guillem Jordà, Guillem Carbonell, Ramon d'Oliver i Arnau Girbaut. Podria relacionar-se aquesta circumstància amb la fama que els pergaminers de Rosselló tenien,¹ i encara que els de Tolosa els hi portaven avantatge, era a Perpinyà on els reis ordinàriament els compraven (II, docs. xciii, cccx, cdvii).

Com a il·luminador del rei Pere o de la reina Leonor de Sicília, molt aficionada als llibres ben decorats, trobem l'Arnau Girbaut de Perpinyà (1351), En Lorenç lo Roy i el pintor barceloní Ramon Deztorrent, els quals il·luminaren segles saltiris el mateix any, els valencians Bertran Folquer i Domingo Crespí i l'Arnau de la Pena, de Barcelona, qui treballà en son ofici, durant prop de quaranta anys, dedicat principalment a «historiar» llibres litúrgics.

En el regnat del rei Martí trobem una munió de copistes i il·luminadors que treballaven per al rei, sobretot en belles transcripcions de textos litúrgics. En primer lloc cal assenyalar els miniaturistes adjunts a la casa reial, com En Guillem Salvatge, il·luminador de ploma, i un que en 1403 oferia el rei a l'abat de Sant Cugat (I, cccclxxxiv), i que no devia ser el mateix que el miniaturista francès, anomenat Johanni, que en abril havia fugit de son servei (I, cccclxxxvi); en 1407 tenia el títol d'il·luminador del rei en Joan Dez-Valls (reg. 2272, f. 2 v.). Al costat d'ells hi havia els copistes de lletra rodona o de lletra formada, que el rei recercava entre els més hàbils; molts eren clergues, com Pere de Ruesca, prior de Salvatierra i *muyt endreçado escrivient*; el prior de Nabal; En Jaume Seguí, de la capella reial; fra Guillem Carbonell, de Sant Bernat de València, qui copià, en 1404, un missal per a la reina, i, sobretot, el rector de Camarasa Joan de Casanova, el qual, des de 1386 que l'infant Joan demanà al bisbe d'Urgell que es quedés a Barcelona fins a 1407, al menys, el veiem copiant llibres litúrgics per a la Cort. Altres eren laics, com Pere Blanch, Joan Argent de Perpinyà, Simó Ballesster i el famós Guillem Fontana, traductor del *Psalterium laudatorium* de l'Eximèniç i transcriptor, en 1406, de la *Vita Xpisti* del mateix autor (II, p. 405).

No eren suficients encara tots aquests copistes a les necessitats del rei, i el veiem acudint als escriptors de Poblet,² Santes Creus³ i Sant Cugat, fent-hi copiar llibres

1. «Allí són els millors pergamins que es poden trobar en vostre regne», deia en 1406 Pere d'Artés al rei Martí (II, p. 405).

2. I, cccxlv i dviii.

3. I, cdlxxiv.

litúrgics; aquest últim monestir fins tenia il·lustrador propi (I, cccclxxxiv). També en tenia i treballà per al rei Martí, en 1407, el bisbe de Barcelona, que era llavors Joan Armengol, qui havia estat abat de Sant Cugat (I, dv).

Ordinàriament els pergamins eren donats pel rei als copistes, si bé també hi havia il·luminadors que en venien (II, ccxvi); són molt pocs els llibres que es fan transcriure en paper. La primera redacció de la Bíblia den Montjuich fou feta en paper, i de quadern en quadern s'entregava al copista perquè la transcrivés en pergami (I, iv). Les còpies, si eren urgents, es repartien entre més d'un escriptor, per quaderns, com féu fer En Joan I amb les *Histories Troyanes* den Conesa (I, cclxxvi) o amb l'*Ofici de Montision*, l'original del qual, vingut de París, havia d'ésser breument retornat (I, cccxcvii). Sobre la rapidesa amb què una còpia podia executar-se, en dóna idea que l'infant Joan cregués suficients quinze dies, o tot lo més tres setmanes, per a transcriure el *Regiment de Prínceps* de l'Egidi Romà (I, cccxiv).

Les còpies havien de ser ben *scrites e provades*, i sobre això s'insisteix a cada moment. Si hi havia dubtes sobre la fidelitat de l'original de què es disposava, el rei el feia comprovar de primer *taliter ut viciis expeditum, bonum et verum reddat transumptum*, encarregant aquesta tasca a persona entesa, *nam scientes et non ignorantes oportet de talibus onerare* (I, p. 325).

En fer els encàrrecs, sovint donaven els reis instruccions respecte de la forma de l'execució, ja manant que els pergamins sols es pleguessin per la meitat, per tal que el llibre fos de major grandària (I, cccxvii), o que fossin *blanchs e no vidrienchs* (I, pàgina 418, nota) o que la transcripció fos feta notablement (I, cccl). El rei Martí arribava a assenyalar un dia la forma de la lletra* (II, cccclxviii).

Una vegada finida la còpia, es trametia al rei amb grans precaucions, cobrint i endregant bé el llibre, *de guisa que per aygua ne altra manera no puxe dampnatge rebre* (I, cccxlvii). Per aquesta raó els llibres es trametien ensarrellats i embolicats en drap encerat (I, ccxxxvii). Tanta por feia l'aigua als nostres reis bibliòfils, que Pere III, en 1375, es fa enviar per terra, sense plànyer cap despesa, les seves robes i llibres, ja que per res volia que aquests últims fossen *meses en mar* (II, clxxxix).

Preu dels llibres:

Més abundants són les indicacions sobre el preu dels llibres, si bé la majoria es refereixen als litúrgics, encomanats principalment per la reina Elionor i el rei Martí.

Com que es tractava de manuscrits luxosos, en pergami, historiat i caplletrats, els preus solen ésser molt alts.

La Bíblia és el llibre que es paga més sovint, i n'hi ha de tots preus, des de 400 sous, que en 1307 es concedien a un frare perquè se'n comprés una, i devia ésser senzilla i sense miniatures (II, xxiv), fins a 100 fl. que valia en 1385 una que adquirí l'arquebisbe de Torres, fra Fornells (II, cclxxxviii). El rei Pere, en 1352, esmerçà 100 lliures per a una Bíblia (I, clix), i en 1366 pagava 6.000 sous per un exemplar en pergami i en tres vòls. (I, ccxvii). Un manuscrit luxós del Nou Testament, tot

* Resumim aquí les classes de lletra que apareixen mencionades en els *Documents*: gòtica, rodona, formada (ja s'anomena a principis del segle XIV, vol. II, p. 16, nota), florejada (II, xcvi), feta a pinzell (id.); d'or amb històries de color, capitals o principals, poques i comunes (II, clvi i clvii), *littera rotunda* que els jueus anomenen *castrada* (II, cxvii).

glosat, costava al mateix rei 45 ll. en 1386 (II, CCXCVII). En canvi, una Bíblia, que devia ésser hebraica, era empenyorada, en 1324, per dos jueus, sols en un centenar de sous (II, L).

El preu més alt que per un sol llibre es veu mencionat en aquesta col·lecció és el de 305 fl. que costà a París en 1399, la magna glosa sobre els llibres Sagrats de Nicolau de Lira (I, CDLVII).

Més cares resultaven a proporció, encara, unes *tabulas in quibus est figura mundi*, o sigui un mapamundi comprat, en 20 de març de 1382, per 150 fl., al cartògraf Cresques Abram (II, CCLX). Un altra mapamundi començat per aquest mateix jueu, i acabat per son fill, valia 60 lliures mallorquines (I, CCCLXXXVI). Contrasten aquest preus amb els 25 sous que, en 1323, pagava Jaume II per un *libre de navegar* (II, p. 395).

Les compres i encàrrecs de saltiris i llibres litúrgics són freqüents. El més car de tots ells, i, per tant, segurament el més luxós, fou un breviari del monestir de l'Eula de Perpinyà que el rei Martí cobejava i adquirí pagant-ne 150 fl. (II, CCCCII). Un altre breviari que la reina havia adquirit en 1374, sols costà 20 fl. (II, CLXXXVIII). De saltiris ne trobem per 300 sous l'any 1344 (II, LXXII) i per 25 fl. en 1391 (II, p. 326, nota). De missals per 240 sous l'any 1296 (II, X) i per valor de 32 florins en 1402 (II, CCCLXXXII); el primer era per a la capella reial, l'altre per al convent de Menorets de Murvedre, novellament fundat per la reina. Un oficier costà 20 florins en 1399 (II, CCCLXIII), i un ordinari dels sacraments, donat en 1404 a l'abat de Veruela, només que 6 (II, CCCLXXXVII).

El doc. CXXXVI del vol. I, ens dóna una valoració de llibres de dret en 1347 al Rosselló: un *codex* valia 15 ll.; 25 el *Digestum vetus*; 40 el *novum*; 30 el *Volumen*; 40 un *Speculum juris*, i 10 els *Libella Rotffredi*.

En 1346 un *codex* era apreciat en 18 ll. jaqueses, i un *digestum vetus* en 16 ll. de Barcelona (II, p. 77, nota).

De llibres de dret canònic sols trobem mencionada la compra d'un *decret* per 1,500 sous de Barcelona l'any 1341 (II, LXVI).

En el regnat de Joan II trobem dues compres d'Avicena, l'una per 250 sous l'any 1303 (II, XIX), i l'altra per 1,200 en 1309 (II, XXVI). Un altre exemplar del mateix autor fou empenyorat per 500 sous l'any 1301 (II, XV).

De llibres profans, a part dels de medicina i dret amunt esmentats, sols trobem un Marco Polo, que costà 5 fl. en 1372 (II, CLXXIII), i un llibre de cant de motets adquirit pel rei Joan en 1380 per 11 fl. (II, CCXXXII). Un volum de cant d'orgue per a motets, costà 15 fl. en 1404 al rei Martí (II, CCCLXXXV).

En els primers anys del regnat del rei Pere, en 1342, trobem repetit el curiós cas, freqüent en l'època romànica, del pagament d'un llibre en espècie. L'aragonès Miquel Pérez Zapata, a favor del qual el rei havia expedit un document de gràcia taxat en 500 sous, li donà per la meitat d'aquesta suma un llibre de les Cròniques d'Espanya (I, CX). No hem de veure aquí una conseqüència de la falta de numerari, sinó més aviat la deferència d'un cortisà al rei, per ell generosament corresposta. — R.

The Library. Fourth Series. Vol. III (1923).

CASELEE, Stephen, *An unrecorded spanish incunabula* (pp. 304-306). — L'autor dóna a conèixer una impressió totalment desconeguda den Pere Posa (Barcelona, 1498).

Es tracta del *Breviloquium logice* de fra Nicolau Eymerich; cap bibliògraf no havia descrit mai, que sapiguem, aquesta estampació. Torres Amat parla (*Memorias*, 68) d'un tractat de lògica escrit, segons ell, per l'Eymerich en 1350, però sense dir que hagués estat mai imprès. El descobriment té, doncs, veritable importància i omple una mica la llacuna que entre 1496 i 1499 s'observava en la sèrie de les estampacions conegudes den Pere Posa. — R.

Bolletí de la Societat Arqueològica Luliana. Palma de Mallorca, XVIII (1920).

GAU, Jaume L., *Sobre la primera impremta en Mallorca. Documentos relacionados con ella* (pp. 65-67, 81-82, 126-127). — Dos llibres únicament resten de la impremta incunable mallorquina: el *Gerson* de 1485 i les *Obres* de Francesc Prats de 1487. Afegim-hi les dues butlles que donem a conèixer en aquest mateix BUTLLETÍ (pp. 19-20) i la menció, versemblant, però encara incontrolable, del *Breviarium mallorquinum* (*Haebler, Bib. Ib.*, 85). L'impressor que els colofons citen s'anomena Nicolau Calafat; l'editor a despeses del qual s'estampa el *Gerson*, i que intervindria, també, en la composició del *Breviarium*, és Bartomeu Caldentey, mestre en teologia, catedràtic lul·lià. Quina relació existia entre aquests personatges? Ens ho expliquen els documents publicats pel Sr. Gau. El 18 de març de 1485 Calafat fa una venda davant notari, dient-se habitant de Valldemosa (doc. III). És possible, doncs, que allí funcionés el seu taller d'impremta d'on, tres mesos més tard, eixia el *Gerson*. Els preveres Caldentey i Prats eren, en 1489, protectors del monestir de la Trinitat de Valldemosa, i havien redimit a Nicolau Calafat i a son pare Joan el cens que anyalment aquests cobraven de l'esmentat monestir (doc. II). En 1493 els mateixos Caldentey i Prats, en virtut d'un privilegi de l'any anterior, eren encarregats de l'administració del mateix monestir de Miramar (el que Ramon Lull havia fet a *frases Menors donar*), el reedificaven i reparaven, i pensaven instal·lar-hi un col·legi (doc. I). Ara s'endevina el procés històric de la primera impremta mallorquina, filla de la iniciativa d'un teòleg i d'un poeta mallorquins, devots de Ramon Lull, i nascuda al mateix lloc que ell havia consagrat els dies de son eremitatge. Sorpren molt que en els documents no s'anomeni mestre d'impremta En Calafat.

LLABRÉS, Gabriel, *Galeria de artistas mallorquines* (p. 275). — Tampoc se li dona el tal nom en el notabilíssim document de 4 de gener de 1489 publicat en aquest article, sinó el de *litterarum magister*, és a dir, artífex de tipus d'impremta. Caldentey i Calafat són socis en un negoci d'impremta instal·lat a casa del primer. El primer és el propietari del material; el segon és encarregat de reformar unes lletres de la caixa ja existent i de fer dos nous alfabetes amb les majúscules corresponents, de la lletra que tria Mestre Caldentey. És a dir, que ens trobem davant una etapa nova i desconeguda de la impremta incunable mallorquina. A ella deu correspondre l'estampació, al·ludida pel document, d'un llibre del lul·lista Pere Deguí a la qual s'havien compromès Calafat i Caldentey. Cap mot és desaprofitable en aquest document. Sols és de doldre la poca exactitud que s'endevina en la transcripció, i, sobretot, que no hagi arribat a temps a coneixença del Prof. Haebler. Ell l'hauria pogut comentar millor que ningú, en el seu recent estudi sobre l'art de la fundició de tipus (*Schriftguss und Schriftenhandel in der Frühdruckzeit* en el *Zentralblatt für Bibliothekswesen*, XLII). — R.

SCHULTE, Aloys, *Die deutschen Kaufleute und die Anfänge des Buchdrucks in Spanien*. Bonn, Schroeder, 1921 (*Sonderabdruck aus Festgabe Friedrich von Bezold*; pàgines 165-180.)

Fa bonic de veure com les notícies relatives a la introducció de la impremta a la Corona d'Aragó han anat perdent llur inconnexió primitiva i, mercès a noves descobertes, s'han pogut estructurar lògicament. Mentre els colofons eren sols a parlar, era difícil l'endevinar quina fou la perspectiva mercantil que va atreure els impressors alemanys a establir-se en el Llevant de la Península. Els documents publicats sobre Jaume Vizlant per En Serrano i Morales, ens donaven a conèixer un mercader alemany establert a València, ocupat en negocis d'impremta, però el nom del qual no s'ha trobat mai al peu d'un llibre. L'article que assenyalen il·lumina l'actuació d'aquest Vizlant: ell era un empleat de la gran societat mercantil de Ravensburg, la qual tenia filials a Barcelona, València i Saragossa, és a dir, precisament en les ciutats on apareixen les més antigues produccions tipogràfiques de tota la Península. Pau Hurus, o de Constància, prototipògraf de Saragossa i Barcelona, estava també en relació amb la mateixa Companyia de Ravensburg. Varen ser, doncs, uns comerciants estrangers els que per primera vegada a casa nostra volgueren utilitzar com a negoci l'art de la impremta; ells foren els capitalistes, i els estampadors que vingueren atrets per ells a exercir-la no es mogueren al principi de les tres ciutats on existien les principals sucursals del comerç alemany a la Corona d'Aragó. Sembla, però, que la casa central no volgué comprometre's en els negocis d'impremta, i que eren els seus representants els que, per iniciativa privada, s'hi dedicaren. — R.

ANDRÉS IVARS, O. F. M., *La enseñanza catequística y el Catecismo del P. Pedro Vives*. Madrid, 1922. Fasc. de 56 pp., extr. del «Archivo Ibero-Americano», n.º LII.

L'autor hi fa un assaig de bibliografia d'aqueixa popular obreta del menoret valencià fra Pere Vives (1688-1743), que tant de predicament ha tingut fins els nostres dies. Dóna notícia de vuitanta nou edicions diferents i creu que hi ha motius de sospitar que moltes d'altres se'n feren. L'edició *princeps* és de 1740, i la més moderna anotada de 1921. La major part són de la ciutat de València, seguint de més a menys, per ordre de nombre d'edicions, les següents ciutats: Castelló de la Plana (vuit); Xàtiva (quatre); Tortosa i Segorb (tres); Mallorca (dos); Oriola, Saragossa, Alcoi, Barcelona, Madrid (una). Totes són en llengua espanyola, excepte les tres de Tortosa (1819, 1857, 1903) i una de València (1907) que ho són en català.

A l'interès d'aquesta bibliografia cal afegir el que ofereixen les notícies que dóna el P. Ivars sobre l'evolució de l'ensenyança catequística. No hi manca, com és de suposar, una referència a Ramon Llull, autor de la *Doctrina Pueril* i un dels precursors del dit ensenyament, així com a la *Doctrina dels Infants* que el romanista italià Guarnerio publicà en l'*Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans* (II, 497-519). Es troba a faltar, però, la citació del famós *Alphabetum Catholicorum* que A. de Vilanova escrigué a ús dels fills de Jaume II, a les darreries del segle XIII.⁴ (publ. per W. Burger en *Römische Quartalschrift*; Roma, 1907, pp. 173-194). Com una de les fonts del Catecisme del P. Vives, cita la coneguda obra, un temps popular a Catalunya, del

P. Baucells, missioner d'Escornalbou, *Font mystica y sagrada del Paradís de la Iglesia* (1.^a ed., Barcelona, Jolis, 1704). — R. d'A.

CHURMAN, Ph. H. PEERS, E. Allison, *A survey of the influence of Sir Walter Scott in Spain*. New York-París, 1922. (Extrait de la *Revue Hispanique*, LV; 86 pp.)

Els autors, un dels quals, el Prof. Peers, s'ha especialitzat en la història literària espanyola de la primera meitat del segle XIX, estudien en tres capítols i un apèndix bibliogràfic la influència del novel·lista escocès en les terres de la Península. Crec interessant consignar alguns dels resultats de les investigacions bibliogràfiques a les quals els autors s'han dedicat, descrivint amb gran exactitud i precisió, per ordre cronològic, les traduccions espanyoles de les obres de Sir W. Scott. Les primeres conegudes, foren impreses a Londres, en 1825. Eren els emigrats espanyols els qui es proposaren fer-lo conèixer. L'impuls primer el donava Blanco White, en el seu *Mensajero de Londres* (1823). L'any següent una *Sociedad de literatos españoles*, emigrats a Perpinyà (hi hauria catalans entre ells?), publicava un prospecte anunciant una edició en castellà de les Obres Completes de Scott, a la qual probablement pertany la versió del *Ivanhoe* (Perpinyà, 1826). El mateix any 1824 els redactors de *El Europeo*, de Barcelona, donen, per primera vegada a Espanya, una impressió crítica conscient de la veritable posició de Scott en el món de les lletres. Fóra interessant de saber en quina relació estaven Aribau, López Soler i els seus companys, amb el nucli de Perpinyà. En 1826 apareix, a Barcelona i a la impremta Piferrer, la primera edició d'una novel·la de W. Scott (*El Talismán*), feta a la Península. Els traductors, però, no eren catalans: J. Nicasio Gallego i Eugenio de Tapia. En 1829 s'ajunta al moviment l'editor Cabrerizo de Valencia. Fins a 1833 no inaugura Bergnes de las Casas, a Barcelona, la seva bufona *Biblioteca de Damas*, posterior a la *Nueva colección de Novelas de Sir Walter Scott, traducidas por una Sociedad de Literatos* (Madrid, 1830).

Com es veu, el novel·lista escocès fou conegut a Espanya relativament tard. La primera traducció francesa de W. Scott aparegué en 1816, i en 1820 ja era el mestre indiscutit dels novel·listes francesos. A Itàlia la primera versió (*Kenilworth*) és de 1821. El *Ivanhoe*, publicat en 1819, no és traduït a l'espanyol, sencer, fins 1825, però l'edició és de Londres. Fins l'any 1831 no s'imprimeix a Espanya. Assenyallem aquests fets, exposats pels autors amb rigorós encadenament cronològic i gran novetat d'informació bibliogràfica, perquè aclareixen la importància del moviment editorial barceloní en la divulgació, a la Península, del més popular dels novel·listes romàntics. Llàstima que els autors hagin negligit la consulta d'*El Vapor* de Barcelona, i no estudiïn la influència de Scott en els nostres cenacles literaris d'aquella època. (Vegi's RUBÍ i LLUCH, *Milà y Fontanals*, Barcelona, 1919). — R.

MINISTERIO DE INSTRUCCIÓN PÚBLICA Y BELLAS ARTES. — DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO Y ESTADÍSTICO. — *Estadística de la Prensa periódica de España* (referida al 1.º de febrero del año 1920). Madrid, 1921; 143 pp.

No és aquest el primer treball que referent a la bibliografia de la Premsa periòdica d'Espanya s'ha publicat, ja que en 1913 el mateix centre en donà a l'estampa

un de semblant, que no hem vist, però que, segons es diu en el preàmbul del present volum, era cosa molt deficient. En el que ressenyem és notòria la millora, i els defectes d'informació que encara presenta no són potser tots imputables a l'Institut Estadístic.

El treball estadístic és admirable, i els quadres bastant ben fets i ben pensats. Demés de la llista nominal de periòdics, ofereixen dades descriptives de la publicació: com la data en què es fundà, període en què es publicà, nombre d'edicions, llengua, preu, dimensió, nombre de redactors, col·laboradors, personal d'impremta, etc.

Concretant-nos al camp que conrea el nostre BUTLLETÍ, direm que a Catalunya es publicaven, en febrer de 1920, 539 periòdics; a València 116, i 46 a Mallorca; a Catalunya domina la premsa política regionalista, la qual compta amb 35 periòdics; a València, la republicana, amb 6, i a Balears no pot dir-se, ja que hi hem vist dos diaris de dretes i dos d'esqueres. A Catalunya dominen les publicacions mensuals, i cosa igual la veiem a Balears; però a València hi ha més periòdics setmanals que mensuals; dels primers en compta 40, i dels segons, 32. La població d'Espanya que paga més pel nombre de periòdics concertats pel timbre de franqueig és Barcelona, que té el número 1, i paga 47,511'79 ptes.; segueix Madrid, Vizcaia i altres províncies; Alacant té el número 28; Balears, el 41; Castelló, el 39; Girona, el 42; Lleida, el 20; Tarragona, el 22, i València, el 5. Per aquest concepte paga Catalunya 50,119'98 ptes.; València, 9,097'19, i Balears, 355'82. En set anys, ço és, de 1913 a 1920, l'augment de publicacions barcelonenses fou de 111, i València té una pèrdua de 33. Cal observar que entre les publicacions dedicades a esports, teatres, etc., Catalunya sent preferència a les excursions, i Barcelona té el número 1 en publicacions referents a Religió, Belles Lletres, Periòdics per a infants, Acció social-catòlica, Sindicalisme, Arts manuals, Comerç i Navegació, Regionalisme i Republicanisme. També, pels gràfics que hi ha, veiem que en les impressions periòdiques de Catalunya, València i Balears n'hi ha 163 escrites en la nostra llengua, i 67 són bilingües. (A propòsit d'això, remarcuem que en el quadre vi, encara qualifiquen el català de *dialecte*.)

Hem dit més amunt que fullejant aquest interessant treball bibliogràfic es veuen errors i omissions, i, en efecte, solament referint-nos a publicacions barcelonenses podem observar que el *Butlletí de Dialectologia Catalana* va començar a publicar-se en 1913 i no en 1912, *El Correo Catalán* és de 1876 i no de 1845, els *Anals de la Acadèmia i Laboratori de Ciències Mèdiques de Catalunya* són de 1907 i no de 1906, *L'Esquella de la Torratxa* no és de 1847, sinó de 1872, suprimint-se al poc temps i reapareixent en 1874; el *Missatger del Sagrat Cor de Jesús* és de 1892 i no de 1854, *Papitu* és de 1908 i no de 1905, *Quaderns d'Estudi* és de 1915 i no de 1916, *Vell i Nou* és de 1915 i no de 1920; a *La Veu de Catalunya* se li donà autorització per ésser diari a últims de l'any 1898; abans fou setmanari, publicant-se des de l'any 1891, però hem de dir que alguns anys abans havia aparegut un altre periòdic amb el mateix títol; *La Veu de l'Àngel de la Guarda* és de 1909 i no de 1912, el BUTLLETÍ DE LA BIBLIOTECA DE CATALUNYA, començat a publicar en 1914, no hi és, com tampoc hi són el *Butlletí de la Societat Protectora dels Animals i de les Plantes* (1910), el *Butlletí del Club Muntanyenc* (1912), el *Butlletí del Museo Social* (1913) i *La Revista* (1915); i entre els forans podem citar el *Butlletí del Centre Excursionista de la Comarca de Bages* (Manresa) i el *Butlletí del Diccionari de la Llengua Catalana* (Palma).

Totes aquestes omissions i errors no treuen mèrit al treball, perquè ja sabem de sobres que no hi ha res tant difícil com dir l'última paraula en matèries bibliogràfiques. — G.

Bolleti de la Societat Arqueològica Luliana. Palma de Mallorca.

SAMPOL I RIPOLL, Pere, *Notas para una bibliografía de D. Estanislao de K. Aguiló* (xvi, pp. 280-302). — Primera part d'un útil treball, del qual no sabem que n'hagi aparegut encara la continuació. La formidable tasca d'investigació històrica duta silenciosament a terme per l'inoblidable arxiver mallorquí, apareix seriada en forma que permet apreciar-la sintèticament. Desapareix l'aparent dispersió d'aquelles espigoladures arxivístiques i esdevé ben clara l'estructura que ordenava interiorment les recerques del bibliografiat. Llàstima que l'autor no hagi ordenat el material que inventariava en una sola seriació cronològica, en lloc d'agrupar-lo primerament segons les revistes on fou publicat. Si s'incloguessin, com l'autor es proposava, els estudis que la mort de don Estanislau deixà inèdits, tindríem un veritable índex de fonts històriques de Mallorca. — R.

PALAU, Antoni, *Les noces d'argent de la Librairie Palau.* (Text català i francès en el Cat. 20 d'aquella llibreria, publicat en juny de 1922.)

L'entès llibreter Antoni Palau ha commemorat l'aniversari del dia que per primera volta obrí parada de llibres, en 1897, publicant, com a introducció al seu Catàleg n.º 20 (*Corona d'Aragó*), un breu resum de la història de la seva llibreria, tan coneguda dels nostres bibliòfils. La sinceritat, allunyada de tota afectació, amb què aquestes planes són escrites, deixa una impressió de simpatia, tan viva com mereix l'obra, duta sempre endavant amb austera energia, de l'amic Palau. Els modestos orígens del negoci, sos alts i baixos, els catàlegs i edicions fills de la casa, tot hi és recontat, fins anunciar la magna iniciativa del *Manual del librero hispano-americano*, del qual esperem parlar en el pròxim BUTLLETÍ. Veu's aquí unes planes útils no sols per fer la història del comerç de llibres a Barcelona, sinó, també, per conèixer el tremp de la nostra gent. — R.